1.

Цей план виношувався ще відколи лежала Лариса в лікарні, де їй зробили пластичну операцію носа; гуляючи лікарняним двором, що колись був монастирський, думала вона й думала одну й ту ж важку думку: все життя її тепер розкладалося навпіл — одне тоді, а друге тепер, рубежем і став час, коли переступила порога лікарні. Здавалося, площини ці надто різнобіжні: тоді — це було минуле: пошта, на якій працювала, і ті люди, що досі її знали; скільки їх є, ниток, що тягнуться із прірви минулого до сьогоднішнього? Навіть складала план: один пункт, другий і третій. Передусім треба було б змінити місце прожиття, хоча район, де вони мешкали, непоганий — це перший пункт її заміру. Говорила про те із матір'ю, коли навідувала дочку в лікарні, адже тільки мати могла перебороти батькову затятість — всі Ларисині перемови з татусем кінчалися криком з його боку і не меншим криком та ще й слізьми з її.

— Не бери до серця, донечко, — сказала мати, почухуючи собі за вухом, — то не легка штука, всіда шось втратиш.

— Я згодна й утратити! — гаряче переконувала Лариса, — придстав собі, як на мене лупиться будуть!

— То й хай! — незворушно відказувала мати, — а ти на них, доцю, плюнь. Отако, отако!

Вона плювала на асфальтову доріжку і енергійно розтирала плювка ногою.

— Ну, як ти не пунімаєш, — червоніла, аж лоб палав під пов'язкою, Лариса. — Тепера такі люди! А мо' стретіться хтось, розляпають у два щота.

Мати мовчки сопла, і вже це було добре, бо коли стара починала сопти, значить подавалася. А ще вона має блимнути на неї з-під лоба, ніби блискавкою кинути (еге ж, блимнула й ніби блискавкою кинула); Лариса взяла її за плечі й говорила, говорила, ніби горохом сипала; говорила, ніби дзьобала безперестанку зерно; говорила, ніби викидала із себе все, що в ній накопичилося; голос її при цьому набирав таких вискучих нот, що ті ноти пилочками почали розрізати старій голову, спершу, ніби вуха розрізалися десь там, у глибині, немов два гострі цвяхи їй застромилися, і цвяхи ці — іржаві, — поступово перетворювались у черв'яків, тлустих і ворухких, які полізли їй під черепа. Може тому, в матері затремтіли брови, і зітхнула вона важко — ще один виразний знак, що подалася, а вже коли щось вирішувала, то ніякі батечки вже її не зупинять — ставала, як залізо гартоване.

"Пункт другий", — думала Лариса, нервово ходячи колишнім монастирським подвір'ям і розглядаючи вигадливі лінії старовинних будівель, і думаючи, який ідіот усього цього набудував, — таке воно нечупарне! Ні, пункт другий було виконано, перш ніж переступила порога лікарні, де їй так вдало зроблено операцію на носі, — вона розрахувалася на роботі і з усіма розпрощалася, а щодо причини відходу могла й не розводитися, бо перед цим з начальницею погиркалася, а начальниця в них була грім з помиями, як точно визначив їхній розносник пенсій Вася, кривий на одне око і з рукою, присохлою з того боку, де не було й ока, через що він сам казав, що з того боку всихає. Отож, коли вона гримнула дверима й пішла, ніхто ані з жінок, ані розносник Вася не здивувалися; правда, Вася смикнув себе всохлою рукою за ліве вухо і сказав:

— Шкода, шо уходиш, а я хотів коло тебе поскакать, — і засміявся по-дурному, вишкірюючи жовті зуби.

"Пункт третій, — думала Лариса. — Фотокартки". Згадувала їх, міряючи широкою ступою асфальтовані доріжки лікарняного двору, і вони, фотокартки ті, ніби з проявника випливали, проступаючи із червоного якогось світла: дві на стінах у рамцях, решта у фотоальбомі —

з них можна було б залишити хіба ті, де вона немовлям; ну, і хіба ту, де їх, батька, матір та її сфотографовано при різкому світлі: замість облич не так плями — осяяні ореоли, де риси облич хоча й проступають, але без індивідуальних ознак.

Аж засміялася від вдоволення, адже починала жити наново, і ясна радість приходила до неї, щось на зразок того світла, яке залишилося на фотокартці, якої не думає нищити.

А ще їй уявлялися лави, що стоять біля їхнього будинку, на яких завжди густо пенсіонерів, котрі безконечно труть і труть порожню полову слів і мають заздрісно-цікаві очі: проз ті очі не пройде непоміченою і не зафіксованою ані людина, ані кіт. Окрім цих заздрісно-, а може, жадібно-цікавих були інші очі — з гурту мам із колясочками, і від другого гурту мам із дітьми, які з колясочок уже повилазили, але в ясла ще не потрапили. І ці три гурти, ніби крига у скреслій ріці, плавали з одного кінця в другий, розщіплялися, з'єднувалися, розпливалися, зближалися, збивались у гурточки, а потім знову розсипалися, як пісок, що з них їхні чада пробували будувати перші свої палаци. І біля уст кожної було привішено невидимого млиноч-ка, і той невидимий млиночок раз-по-раз умикався й працював, і тоді з рота із леткими вустами виривалися гарячі клубочки та й сікли: "Та-та-та, та-ра-та!" — сипалася й сипалася суха луска, млиночки мололи й мололи, відтак весь простір був заповнений невидимими, ясно-синіми блилами тих слів. Отож Ларисі, перш ніж дістатися додому, треба було проминути той гурт чи гурти, а вона була певна, що пройти повз них непоміченою вдалося б хіба людині із чарівницькими здатностями; хіба б поверталася додому опівночі, та й то не було безсумнівно безпечно.

І вона починала мріяти. Ах, як добре було б, вийшовши з лікарні, кудись майнути, поки не зв'язує робота, кудись світ за очі, ах, як добре було б мати десь діда з бабою і протривати там, доки відбудеться обмін квартирами! Але в неї не було куди їхати та й не було за що — все, що мала, пішло на цю операцію, отож мусила повертатися в єдине місце осідку —батьківську квартиру.

2.

Додому пішла не відразу, а вирішила дочекатися обідньої пори: мами покотять тоді візочки додому, інші мами повезуть малят спати. Пенсіонери відчувають у шлунках посмоктування і в їхніх напівпогаслих головах спалахне марево післяобіднього сну — ось у яку урочу хвилину хотіла Лариса прошмигнути додому, адже то була хвилина не проста, в ній кожен опинявся як у купелі, був-бо зайнятий власним клопотом. При цьому треба врахувати, — холодно, як високий стратег, мислила Лариса, — і тих, котрі біжать пообідати додому з роботи, — ті, що близько працюють. От тоді й настане ота мертва хвилина, вмерла хвилина, здохла хвилина, коли й усе навколо вимре, і в повітрі зависне якась незбагненна застиглість, коли й машини не їздять, принаймні через їхній двір, аби не потрапити в це мертве поле і в ньому навіки не пропасти.

І ось вона настала, віща ота мить, а пізнала це Лариса, бо раптом почула сигнал, ніби сурма десь заграла, але далеко-далеко. Це насталило її рішучість — і вона майже побігла до свого під'їзду, бажаючи прослизнути в нього, як секретне чорнило. Але що й секретне чорнило має здатність проявлятися, то і їй довелося проявитися: саме в той святий мент, коли набрала повний дих повітря і готова була стрибнути в темну отхлань парадного, в прочілі раптом виросла постать у пальті сталевого кольору і в штанях та капелюсі такого ж кольору: якийсь сталевий прямокутник, із втикнутими внизу черевиками, а вгорі із висунутим шрубом, на який наліплено було обличчя з вусами вождя, з маленькими трикутними очками, гострим кінчиком угору, з неймовірно низьким лобом, а може, лоб був і високий, як у другого вождя, але прикривався сталевим, наче каскою, капелюхом. Ця подоба обсмоктувала після обіду, а пообідала сьогодні з невідомих причин зарані, дупла карієсних зубів, а побачивши Ларису, спинилася й розтулила рота, повного дупел зіпсованих зубів. Його очка із трикутних стали чотирикутні, але Лариса не дала йому отямитися, вклонилася, а може, хотіла схилити низько голову, щоб сховати своє нове обличчя, і обтекла його, мов вода, відтак помчала чимдуж під сходи, тоді як

старий у сталевому пальті, наче солдат, а він колись був солдатом і не переставав тим чванитися, повернувся за нею на закаблуках, рота він уже стулив, але очі залишалися чотирикутні.

В Лариси голосно тахкотіло серце, і вона танцювала з нетерплячки коло ліфту, а червона лампочка біля ліфтових дверей весело з неї реготала; а вона всіма фібрами душі відчувала, що сталевий, прямокутний, із атомною шапиною замість голови, із чавунними черевиками на ногах, із вусами, як у вождя, і низьким лобом, як у другого вождя, оцей клятий старий, халєра на нього, нікуди не пішов, а й досі стовбичить на вийсті із під'їзду, і це тому, що його мозок повільно й уперто, як зіпсута машина, намагався збагнути те, що тільки-но побачив, а що думки його давно не уладнювалися доладно, очі його так і не стали з чотирикутних трикутними. Зрештою, він фуркнув як кінь, крутнув головною, щоб прогнати памороки, і ступнув до дверей — сподівався хоч когось зустріти із свого племені, щоб, розмовившись довго й повільно видовбуючи із себе слова, як смолу із занедбаної бочки, нарешті розжувати новину, бо що це воно справді діється: йому здавалося, досі оця Лариса мала одне обличчя, а теперички воно начебто зовсім інше, чи може це й не вона? А може, це в неї якась маска, а може, вона зробила пластичну операцію, але вона-таки напевне не вона, скаже він комусь із свого племені. І той із його племені посмокче і свого гнилого зуба і скаже філософічно: "А чо це вас так вулнує?" Тоді старий здивується і прийме рацію представника свого племені: а дійсно, чого це так його вулнує? Чи не ліпше поговорити про те, що пишуть у газетах, а ще можна побалакати про сучасну молодь, і про те, що світ, мабуть, перевернеться догори дриґом, адже в ньому не залишилося жодних вартостей, принаймні тих, на яких виховані були люди їхнього племені.

У сподіванці на таку розмову старий у пальті сталевої барви став на ґанку і, розтуливши рота, повного карієсних зубів, обдивився порожнього двора — ні, він щось сьогодні зробив не так, збився з ритму чи з пантелику, двір був порожній, а всі його приятелі, пообідавши, лежали на правому боці, хоч він сьогодні зранку переконував їх, що

спати після обіду для здоров'я шкідливо. Відтак пішов порожньою сухою дорогою, навіть не відаючи куди й навіщо, а пройшовши кроків зі сто, став, ніби вкопався в дорогу, і тяжко задумався, згадуючи, куди це він зібрався і чого хотів? Натомість перед ним знову випливло оте дивне нове Ларисине обличчя, і йому резонно здалося, що там, на обличчі тому, чогось таки бракує.

3.

Ця нещаслива зустріч стала причиною, що сусіди, передусім пенсіонери, котрі клеються до лавок або й швендяють з ранку до обіду, а з полудня до вечері і до телевізорного часу, взнали про метаморфозу із Ларисою досить вчасно. Так само вчасно взнали про те й мами, що возять колясочки, а відтак мами та й один тато, що доглядають дітей, котрі вже вилізли з візочків, але мають змогу не йти у ясла чи дитячий садок. Лариса ж сиділа вдома, запечатана стінами, перед нею цвіло дзеркало, і вона сама цвіла в тому дзеркалі, і здавалося їй, що дивно роздвоєна: одна із нез-міненим обличчям, а друга у дзеркалі, вже нова. Мимовільно хапалася рукою, і її пальці там, у дзеркалі, і тут, наяву, не знаходила знайомого привісочка; їй ставало дивно, що все це відбулось і збулося, а ще здавалося їй, що чує оті сотні голосів, прозорі сині їхні брили, що незримо колишуться там у дворі, що захоплено і смішкуючи оповідали про неї, бачила уявно роти, що реготали, і білі, і золоті, і сталеві зуби, цілі й дупласті, і тонкі, й уїдливі жіночі всмішки. Весь той гомін, гул, сміх, слова-голки, і слова-списи, і сло-ва-кулі — все знамірювалося супроти її нового обличчя, що німо світилося зараз у дзеркалі; в ній поступово почав виростати у грудях клубок, розростався й ріс, як тісто на дріжджах, вся вона ставала таким клубком, змотаним із нитки сталевої барви; язик при цьому в роті насталювався, ніби ніж, а очі починали палати й сипати іскрами, мов розпалено там було вогонь. Той вогонь був запалений у краєчку мозку, саме у тому, де загніздився черв'як, котрий незмінно оживав, коли вона думала про те, що можуть говорити про неї й думати, адже і для тих мам, і для одного тата, і для сірого племені пенсіонерів було важко сприйняти і збагнути: як це так; була негарна і раптом, за махом чарівної палички, погарніла, і не

вкладалося у мізках саме оте — мах чарівної палички; значно легше бачити, до чого чарівна паличка не торкається, бо є те, що є, а чого нема, то й нема. Тимча-сом за вікном дзвонила синиця, і цей дзвін мелодійно розбивав синє повітря, адже за вікнами починалася весна, вже почала котити на землю вологі, потужні й задурманливі хвилі; в одних ті хвилі збуджували кров, а в других з'являлося марево костомашної із косою. Лариса ж ніби була посередині: не мала сили до тієї весни, не мала сили й наладнатися на нову себе, та й думки треба було зладнати. Водночас не вимивався з неї і нитяний клубок, вуста від того блідли й тоншали, а оскільки не було під ту хвилю вдома нікого (мати після того, як дочка повернулась із лікарні, кинулася перебудовувати людські змисли щодо свого чада, і зараз десь сиділа на одній із лавок, оточена кількома уважними лицями, а батько був на роботі), могла Лариса побути сама з собою. Отож дивилася в дзеркало, яке єхидно показувало їй нове її обличчя, але бачила двір, і лавочку, і матір, і уважні лиця довкола матері, які начебто їй співчутливо покивують і вдають, що розуміють її і поділяють її змисли, але далі, на інших лавочках або ж за дверима своїх квартир, обличчя дивно спотворювалися, кривилися, розпливалися, як у скаламученій воді, а роти викидали полову слів; і ці слова були як голки, списи, ножі чи кулі; і не було там добросусідської чемності — все це чудово розуміла Ларисина мати, а вже менше сама Лариса, і то тому, що в її мозку не переставав ворушитися і їсти її лихий черв'ячок. Отож і сиділа, запечатана в чотирьох стінах, хоч могла чинити й інакше, наприклад, виклично вийти й пронести повз ті лиця, і ті очі, і ті роти своє несподіване погарніле обличчя. Зрештою, тямила, що може перебільшувати людський суд і цікавість, адже кожен має задосить власних справ та й клопоту; але черв'ячок у мозку не вгавав, їв її і не пускав із чотирьох стін. Часом у ній бренькало легенько: скільки часу мине, поки сама звикне до того незнайомого, що світиться до неї у дзеркалі, лиця? Але це були принагідні думки, які відразу ж гасила, натомість рипіла зубами й цідила крізь них: "Плювать! Плювать мені на ваш суд і ваші очі!"

— А тобі й справді так лучче! — сказала мати. Сиділа спиною до вікна, світло обливало її ззаду і

через це обличчя здавалося зовсім темне.

— А чого я добивалася? — сказала Лариса, дивлячись у дзеркало.

Ніс її став тепер трохи кирпатий, але це надавало обличчю милої задерикуватості.

— Зараз друге времня! Тепер такі операції дєла-ють запросто!

Батько сидів за столом і, сопучи, їв. Загортав ложкою, присьорбував, молотив щелепами, очі при цьому маліли і ставали свинцеві. Лариса позирала на нього не без роздратування.

— Да, времня друге, — згодилася мати, її голос звучав мирно, навіть сонно, — помню синок отої вчительки музики... Ти помниш синка отої вчительки музики? — спитала чоловіка. Той блимнув олов'яними очками, але не сказав нічого, тільки молов щелепами. — Да, то в нього заяча губа була. Що вже йому не робили, і в больницях тримали, і пластинки якісь вставляли в зуби, і рубець розрізали й зашивали, чисте тобі му-ченіє хлопцю робили. І нічо в них не получилося.

— Це колись було, мамка, колись! — сказала Лариса.

— А я шо кажу: тепер? Годов так з двадцять тому. То вони шось йому там зробили: щезла заяча губа. А пройшло времня, і знову все стало на старе місце.

— Як це? — не зрозуміла Лариса.

— А так, шо знов та заяча губа проявилася.

— Ніс у мене назад не виросте! — весело сказала Лариса. Вона пильно розглядала себе у дзеркалі. —Нє, я б не хотіла, щоб була та утробина. Так мені куди лучче!

Від столу до дівчини запалали круглі, тремтливі, зелені і, здається, розсерджені очі. Нижче тих очей стримів досить дивної форми ніс із химерно звислою барбулькою на кінці.

— Тьху на твою голову! То це і мій ніс утробина?

— Чого пінишся? — спокійно озвалася мати. — Ти мужчина, а мужчині шо: аби трохи луччий за мавпу був.

Батько зирнув на неї, наче п'ятака дав.

— А ви, баби, казитеся, — сказав і знову взявся за ложку. Засьорбнув повну і зажував, з вуст його звисла бурякова смужечка. — Це з жиру казитеся, — сказав, ковтнувши. — А по-моєму, в Лариски ніс був як ніс. У моєї матері тоже був такий ніс, і у баби. І замуж повиходили, ще й дітей багато мали. І ні батько мій, ні дід з того носа не вражались. Отож менше казилися б, здоровіше було б...

— О, почалося! — заломила руки Лариса. — Тепер, папка, друге времня, а ти не пунімаєш! І шо було, папка, те загуло, і нікада не повернеться! І мій отой ніс, утробина та, не повернеться! І я рада, шо не повернеться, бо була я бридка, а тепер красіва!

До неї знову запалилися круглі, тремтливі й зелені очі, а отой привісочок на носі аж побагровів.

— А по-моєму, ти якась як з-під преса. Була дівчина як дівчина, а тепер чорті-шо! Мені даже кажить-ся, що не моя ти дочка!

Тоді запалилися, стали круглими, тремтливими і зеленими очі її.

— Чого ти мене шпиряєш, чого! — заверещала вона. — Чого, мам, він мене доїдає!

— Та не чіпай її, Бога ради, — спокійно обізвалася з-під вікна мати. — І ти на батька не кричи, я його тоже пунімаю. Така в нього вся рідня була носата, ну йому й обідно!

Батько обернувся до жінки, аж запищав під ним стілець: ніздрі йому тріпотіли.

— То це вже й тобі став колючкою мій ніс? Чого ж за мене пішла?

— Ніс як ніс, я нічо не маю проти, — мирно обізвалася мати, метнувши оком на розпаленого чоловіка. —Мені воно шо? Пішла, бо мужчина аби трошки за мавпу луччий був би... Мужчинам у жизні і без лиця можна обійтися, а дівчині, то другой разговор...

її голос плив помірно, тихо й вуркітливо, і цей голос почав заспокоювати батька; цього разу не зір вався шалено, як це не раз чинив, і не загорлав на них так, щоб у серванті чарки затанцювали, а тільки різко звівся з-за столу, обличчя його стало залізне, а очі бризкнули снопиком іскор. І вони обоє, дочка й мати, збагнули, що далі вести балачку й небезпечно, тож дружно замовкли: Лариса пішла до шафи й почала бобратись у щільно збитих один до одного плечиках із навішаними сукнями та костюмами, а мати схилила голову на плече й сумирно дивилася на чоловіка.

— їсти на роботу приготовила? — крижаним голосом спитав батько, і мати почала поволеньки підійматися зі стільця, ніби їй важко було розгинати заціпеніле тіло.

— Та січас, тобі бутерброда з ковбасою чи яєшнею?

— З чим даси! І в термос не забудь сахару вкинуть! Дала того разу не чай, а помиї!..

— І-і-і! — зчудувалася мати і аж очі округлила. — Та ж три ложечки поклала!

— А ти поклади п'ять! — сказав, легко відригнувши батько. — Вкалую, то й годуй!

Мати пішла на кухню, човгаючи капцями, її повне тіло струшувалося, як драглі, і коли б не це човгання, можна було подумати, що вона пливе. Батько подався за нею: малий, худий, із виставленим лівим плечем і трохи згорблений. Сопів, бо й досі був розсерджений; Лариса повернулася до них від шафи — батько в цей мент проносив повз неї профіля і на рожевому тлі стіни яскраво окреслився його ніс із химерною бурбулькою на кінці. Відтак тиха радість, майже щастя, почала заливати Ларисині груди, відчула, що донедавна висів на ній якийсь вічний тягар, а тепер уже нема його, нема! І поблажлива всмішка ковзнула по її обличчі, і лице з її новим кирпатим носиком стало від того задирикуватіше й оясненіше, отож несподівано навіть для себе підморгнула батькові в спину і показала малого, рожевого і гострого язичка.

4.

Підійшла до вікна і засміялася, і світ їй здався чарівний: горби, порослі акацією, акація була ще безлиста, але там, де стояв березовий гайок, запалала ніжна зелень.

У кухні перемовлялися батько з матір'ю, виясняючи, що ж все-таки візьме він з їжі на роботу; здавалося, вони забули про ту прикру сцену і любенько поміж себе вуркотіли. Вона ж, Лариса, відчувала напруження, бо й досі була повна злості.

"А я взяла й зробила, — подумала дерзновенно, — і шо?" Батько на кухні так і не міг вирішити, чи класти на хліб ковбасу чи яєчню, зрештою, вияснилося, що яєчню треба ще смажити — це відкриття примусило батька замовкнути.

Тоді в Ларисі прокинувся на серці якийсь звірик, і їй захотілося щось учинити, щось таке, що поставило б крапку і на цій розмові, і на її збудженості. Різко повернулася від вікна, і очі її натрапили на фотокартку на стіні: мати, батько і вона з-перед кількох літ. В батька і в неї були зовсім тотожні носи, і Лариса аж задихнулася, дивлячись на те товариство. Розширила очі, аж розійшлося перед визором те зображення, а коли знову навела фокуса, ота негарна дівчина з фотокартки з хитромудрою привісочкою на носі здалася їй цілком незнайомою, ніби забута подружка, до якої все-таки відчувала поблажливість, але ця поблажливість жила в ній навпереміш із обридженням. Отож ступнула рішуче до фотокартки, зняла зі стіни і вийняла з-під скла.

"Виріжемо цю утробину?" — спитала, тягнучись за ножицями.

І ножиці сікнули папір, і ота забута подружка впала їй до ніг, добре, що там, на фото, стояла не посередині, а скраю, і наступила капцем на те лице, бо воно вже не існувало, бо воно вже ніколи й не існуватиме. І тоді заспівало й затремтіло радісно на серці — ввійшов у нього голубий вогонь, а те ненависне, старе й померле розтиралося підошвою її капця, і це таки навіки, навіки, — казала подумки, і ніщо її до тієї утробним не поверне.

Такою застала її мати, яка таки зуміла догодити батькові, той у кімнату вже не заходив, а чимдуж подався на роботу, адже й запізнювався трохи, а мати спокійне-сенько поверталася до свого звичного місця біля вікна. Але зупинилась у прочілі, бо чудне, задерикувате і веселе обличчя побачила насупроти, і хоч знала, що таке нове обличчя в її одиначки, але щось зашкребло їй у серці, вкмітила, що її дочечка учворила.

— Нашо ти фотокарточку попортила? — зойкнула вона.

— А я їх хочу всі порвать, — сказала сердито Лариса, підхопила з підлоги оту носату й бридку і почала ярісно її шматувати.

І їй раптом здалося, що рве вона на клапті й той час, що лежав у темній прірві минулого, оте намальоване в її пам'яті море-життя, бо ж справжнє життя, на її думку, мало початися оце відтепер.

Мати ж поколивалася до стільця, що стояв під вікном, і сівши, випухкнула із себе повітря, наче сама була повітряна, а від того, що побачила, роздирало їй груди.

— Напрасно ти це зробила, — сказала, віддихавшись. — Воно конєшно, карточка — бумажка, а й пам-нять якась. Зараз казишся, а відійде моча од голови, пожалієш.

— Це я пожалію? — сердито спитала Лариса. — За чим?

— Ну як же? — сказала мати. — За собою... Памнять тоже людині нужна!

— Мені не треба пам'яті! — різко сказала Лариса і здерла зі стіни другу фотокартку.

Тут вона була в молодших літах, ще в десятому класі, із заплетеними хирлявими кісками, очі чомусь перелякані, викруглені, а той химерний ніс — неймовірно її потворив.

— Глянь, мам, глянь! — сунула фото матері під ніс.

— Глянь, яка утробина. То оце мені її жаліть?

— Це в тебе в голові замутилося, — спокійно обізвалася мати. — А коли подивиться, то не така й утробина. Дівчина як дівчина, гірші бувають, тут твій папка правий.

— А я не хочу бути гіршою! — заверещала Лариса, люто рвучи фотокартку. — Бо чого, одні красіві, а другі

— утробина? Чого?

— Так Бог дав, — мовила мати. — Цього ми не вибираємо!

— Бог-Бог! Тоже придумали Бога! А я не хочу бути утробиною!

— То ж уже накша! — спокійно мовила мати.

— А коли хто случиться? Прийде й побачить таку?

— Да, тут ти, конєшно, права, — згодилася мати. —Але шо вона винна, та карточка! Не бісись і заспокій-ся, бо я оце зараз одного обмінщика чекаю.

Лариса з маху сіла на стільця.

— Щось накльовується?

— Є, але в гіршому районі. Але кватіра більша, то доплатити тра.

— Який етаж? — по-діловому спитала Лариса.

— Та ж лихо, шо восьмий. Ті ліхти барахлять, а нам з батьком літ не меншає.

— Тоді нам не підходить.

— Є і на третьому. Але без ванни.

— І без гарячої води?

— Нє, гаряча вода є. Колонка.

— То нехай буде без ванни. Митимемося під душем.

— Та от батько несогласний. Каже: покиснуть у гарячій водичці люблю.

— То котрий із них має прийти?

— Інший. Той більшої доплати хоче.

— Чого?

— Площа на три метра більша.

— То доплатіть, шо у вас нема?

Мати замовкла і її лице стало поважне і ніби скам'яніле.

— Коли ж батько не позволя тих грошей чіпать. На чорний, каже день, все може в жизні случиться.

— От воно й случилось! Хіба нє?

— Та де ж воно случилось, доць? — здивовано озвалася мати. — Ну, здєлала ти операцію, то хіба це горе?

— Не горе, а щастя! — твердо озвалася Лариса.

— Для тебе ті гроші й бережем, — голос у матері зазвучав розчулено. — Батько ка': мо' замуж случиться, а тепера кавалери жінок до себе не беруть, а на їхнє заглядаються.

— Коли ж тут житиму, то... замужу не буде. Тут мене кажда собака зна.

— То й шо?

— А те, що тут я замуж не вийду. Мінять обстановку тра.

Мати дивилася якийсь час на дочку, і її лице знову стало кам'яне, а нижня губа негарно відвисла.

Лариса встала, взяла з полиці фотоальбома й почала його гортати.

— Воно конєшно, — сказала мати. — Чи ж я дурна? І чи тобі не хочу добра?

Лариса тотохнула альбомом по столі і різко звелася.

— А коли хочете добра, то над копійкою не трусіться! — сказала гостро, ніздрі їй тріпотіли.

— Ну, чого обіжаєшся? — сказала спокійно мати. —Такі ви збішені оце з твоїм таточком. Як перець!

— Перець, бо печете.

— Це ще хто зна, хто кого пече. Коли сказать по-правді, я і за твого батька пішла, бо гарячий, як перець... Да, ти карточок із альбому не чіпай, а то про тебе маленьку памняті не буде.

— Себе малої не збираюся чіпати, — сказала, трохи холонучи, Лариса. — Хоч як на мене, все знічтожи-ти тра. Шоб і не смерділо по тій утробині!

5.

У передпокої задзеленчав дзвінок, і Лариса кинулася відчиняти. При вході стояв чолов'яга в потертому плащі, з надзвичайно кострубатими бровами, на його пелехатій голові ледве тримався потертий, як і його плащ, капелюх, а підборіддя — ніби сокирою стесане.

— Савченки? — рубнув чоловік. — По обмену! Лариса відступила з дороги, з кімнати вже вико-

ливувалася на грубих ногах мати, її завжди сонне обличчя розкішно цвіло.

— Заходіте, заходіте, пужалуста, — заспівала вона.

— Хачу пасматрєть! — рубнув чолов'яга і, не скидаючи капелюха, зразу ж узявся за розглядини. Зайшов до кухні, засвітив усі чотири камфорки газової плити, чомусь понюхав, крутнув водогінного крана, міцно закрутив, завернув голову, аж його капелюшець ледве не впав — дивився на стелю. Помітивши жовтий підтік, турнув туди зарослим пальцем.

— Ето шо такое?

— Сусєді залили, — заспівала тонко мати, — сякіє-такіє!

— Плохіє сусєді? Часто залівають?

— Ото раз і залілі! — тоненько проказала мати!

— Возьмітє бєлу краску, — рубнув чоловік, — а тада побелить!

Вийшов у коридорець і зазирнув до туалету. Обдивився стіни й низько нагнувся над унітазом, щось і там нюшкуючи. Тоді спустив воду, яка шумно полилася, і перевірив запобіжного крана.

— Не работає?

— Як це не работає? — обурилася мати. — Не в той, мать, бік крутите.

Кран "заработав", бо вода перестала дзюркотіти. Чоловік підвівся, його обличчя стало малинове.

— Да, дістві́тільно, в порядку, — сказав.

— У нас все в порядку, — гордо озвалася мати. —Хароша кватірка!

Чоловік відчинив двері до ванної і шумко втягнув повітря.

— Сиростю оддайоть.

— Стірали вчора, — тонко сказала мати. Чоловік відкрутив воду і перевірив запобіжні крани.

— Один кран туго йдьоть, — сказав.

— Туго, — скрушно зітхнула мати.

Чоловік різко рвонув із ванни, аж вони з Ларисою змушені були відскочити від входу.

— Район у нас замічательний, — заспівала мати. —Магазин під боком: гастроном, і промтовари, і хімчистка в нашому домі, і пошта, аптека — рукой подать.

— Чо ж не удовлітворяє? — спитав чоловік.

— Є в нас причина. Сімейна, — сказала мати.

Чоловік різко повернувся і пильно зирнув на матір. Лариса помітила, що одне око його було більше другого, власне одне розширене, ніби вставне, а друге примружене.

— А кака іменно?

— Це вже наше діло, — різко сказала Лариса.

— Ну, воно конєшно, діло це ваше! — сказав, миттю збайдужівши, чоловік і рушив до кімнати.

— Клітушка малувата, — мовив, поморщившись.

— Двінацять метров, — проспівала мати. — А друга — шиснацять.

— Куда хочете пойті — тридцать два.

— Знаємо, — сказала мати.

— Сума доплати звєсна? — рубнув чоловік.

— Та звєсна. Многовато!

— А шо ви думалі? Всьо тепер дорогое. Сколько метр знаїтє? Ото-то!

Вони ввійшли в другу кімнату.

— Клітушка веселенька — сонячний бок, — буркнув чоловік. — Взимку тепло?

— Муж у майке ходить.

— Значить гарячо, — чоловік з розгону сів на стільця, капелюха він і не думав скидати. — Обмєн знаєте какой?

— Та от у мене все в голові перемакітрилось.

— Хорошо, повтору, нема нічого складного. Двє сімні з общой, сорок і двадцать п'ять метров, ідут на двох-комнатну і трьохкомнатну ізолірованиє. Те, шо йдут у двохкомнатную, нашої двохкомнатної не хатят, район не устраює і даліко. їх устраює ваш район, ви ж ідьотє у двохкомнатную — тридцать два метра, соответственно з доплатой, а оні сюда. З двохкомнатной і трьохкомнатной пойдут в общу — сімня, хатят вмєстє бить.

— А доплата кому? — поцікавилася Лариса.

— Хто метри тратить.

— Вам?

— А тож каму? Вам, баришня, понаравиться, там парнів много, як на подбор.

Лариса почервоніла.

— Але худший район, — сказала твердо мати.

— Почему худший? — обурився чоловік. — Райони одінакові.

— Нам до центра тридцять, а одтуда сорок п'ять мінут їзди, — сказала мати.

— Не сорок п'ять, а сорок, — заперечив чоловік.

— Я засікала, — наполягла мати.

— А вам для чіво той центр?

— Доч у центрі работає, — не зморгнула мати.

— Неудобство не большое. — Транспорт удобний.

— За неудобство скинуть годиться.

Чоловік дивився якийсь час на матір, начебто не розумів, що вона сказала, одне око при цьому ще більше розширилося, а друге звузилося.

— Харашо! — рубнув він. — Договоримся. Но транспорт стоїть так само: тут трамвай і там. Будем оформлять документи, ілі подумаєте?

— Доплата большая, — зітхнула мати.

— На теперішнії вриміна не большая, — сказав чоловік. — Не хатіте, не принуждаю: таких п'ять най-дьоться. Вам улучшеніє, доч замуж пойдьот, вот і вигода.

— Посоветоваться з мужом нужно, — сказала мати.

— Канєшно! — він вийняв картку. — Мой тіліфон.

Пішов різко до виходу, і Лариса метнулася відчинити двері. Коли ж повернулася, мати сиділа на стільці серед хати, поклавши долоні на масивні коліна і скрушно похитувала головою.

— Ой-йой-йой, доню, — сказала дуже вже тонко. —Боюся шось я!

— Чого ж боїшся? — спитала Лариса.

— Боюся, що заспіває нам батько — не шуточки! Ще, може, й ребра нам поламає!

— Не дуже він нам їх ламав, не поламає й зараз, —сухо озвалася Лариса. — А ти ходила дивитись ту ква-тіру?

— Кватіра непогана, — зітхнула мати. — Але як це воно останньої копійки позбуваться?

— То вам гроші чи я дорожча? — гостро крикнула Лариса.

— Де його й розібрать, — скрушно зітхнула мати. —І тебе шкода, і грошей!

6.

І все-таки вона не зжилася дорешти зі своїм обличчям. Крім фізичного відчуття зміни, мала й моральне: той скутий, болющий жмуток, який майже завжди сидів у ній, викликаючи постійне застереження щодо власної повноцінності, жив у ній і зараз — рівно-важилося це спалахами злості й відчайдушності.

А у вікна стукалася весна. Відчула її Лариса, коли розчинила навстіж вікно у більшій кімнаті, обдерши перед цим зимову заклейку. Затріщав папір, що його не до кінця обскубала, і у вікно линуло раптом таким

свіжим та запашним духом, аж дівчина зупинилася. Це було до речі, бо перед цим пережила те, що мати називала батьковим сказом — довідавшись, що вони вирішили викласти при обміні квартин всі їхні родинні гроші, при чому й не подумавши порадитись із ним, батько почервонів як буряк, звівся навшпиньки, задер до дочки (адже була значно вища за нього) оте бурякове лице, і воно справді стало схоже на буряка, з якого здерто шкурку, при чому ніс видавався за хвостика, і загорлав на високій заливистій ноті, виказуючи при цьому всі їхні давніші і ближчі гріхи, обкидаючи їх останніми словами, а ще при цьому по-коливуючись на носках — ніби пес, що вив на небо.

Мати ж при цьому спокійненько сиділа на стільці, дивлячись на нього з добродушною півусмішечкою, а Лариса починала закипати, як чайник, але мати, помітивши це, взяла її за руку і сказала — при тому крикові її голос добре був почутий:

— Не запалюйся, донечко, папці треба викричаться! Такий у нього, бідолашненького, характер!

І батько викрикувався, очі в нього повилізали з орбіт, і Лариса почала побоюватися, що вони вистрілять із тих орбіт, як набої з гарматок, ота привісочка на носі яскраво паленіла червоним — такого кольору не віднайти і на найбордовішому буряку, губи не рухалися, а мотилялися, і горлав він, що хочуть загнати його в гроб, ще й покришку накласти, ще й гвіздками прибити, і що йому з ними колись доведеться розпрощатися, бо хто витримає оце чортове бабське кодло, в якого в голові тушкована на лайні капуста, а ще вони ту тушковану на лайні капусту хочуть примусити їсти його, а самі й не подумають покуштувати. Отакі дивні, майже барокові, ряди витворював бать-ковий мозок; на жаль, його слухачки й поняття зеленого не мали про висоти риторичного стилю; отож батьковий крик був ніби голосом волаючого в пустелі. Зрештою, йому й справді здалося, що перед ним пустеля, і пісок, і що пісок той віє йому в обличчя і січе шкіру, і що звідтіля, з глибини пустелі, дихає на нього чорним ротом якась бридашна, костомашна істота, але він не міг зупинитися, тому волав і волав, і йому

навіть луна не відповідала, хоч би у формі відгаркувань з боку тих, до котрих він волав, бо мати дивилася на нього з любов'ю, тримаючи на вустах ту ж таки усмішечку; рука її при цьому твердо стискала Ларисину, а Лариса перетворилася в кавалок каменю, зачиненого на всі замки, і з затуленими шпарочками.

— Ще трошки, донечко, — сказала мати, — зараз у нього сказ мине й піде він з хати. Вже захльобується!

Батько й справді вже починав захльобуватися, слова почали вилітати йому з рота з меншою швидкістю, очі не вистрілили, як' ядра із старовинної гарматки, а ніби сховалися назад у мішечках повік, з рота витекла звурджена смужечка піни, обличчя почало втрачати на барві, а ніс із яскравочервоною привісочкою вже не так шалено, як буряковий хвіст, мотався обличчям.

— Це ви мене колись доведете! — зрештою викрикнув він. — Це ви мене доведете! Бачить вас не хочу!

І він змахнув рукою, ніби була там шабля і рубнув тією невидимою шаблею повітря, а тоді розвернувся, як солдат і не так подався, як побіг, шкандибаючи, до виходу.

Гримнули двері, струснулися стіни, в передухідді загув ліфт.

— Фу! — видихла повітря мати. — Пронесло! Зараз він піде нап'ється, і все буде так, як ми рішили! Тяжко мені буває з ним жити, доню! — додала плаксиво мати, і в куточку її лівого ока забриніла сльоза.

7.

І ось в кімнаті неймовірний бедлам: нав'язані клунки, зсунута мебля, збита курява, зняті із стін фотокартки, картина й килими, виявилося,

що, не зважаючи на ретельне материне прибирання, в хаті море пилу, і цей пил літав, потрапляючи в сонячні стяги і яскраво в них висвітлюючись.

— Фу! Нічим дихать! — сказала мати. — Відчини вікно.

І цього разу Лариса, відчиняючи вікно, задоволено ковтнула свіжого повітря, її око мимохіть упало на зовсім зелені горби і ніжний, смарагдовий дим, що оповив березового гайка. Серед білих стовбурів завмерла парочка: дівчина в червоному довгому плащі, а хлопець у сірій куртці стояли, обійнявшись і зовсім не дбаючи про сторонні очі, а дивилося на них із двісті вікон. Лариса відчула, як щось тенькнуло в ній легенько, наче музика прозірчата заграла.

— Ще трохи й ув'яжемось, — сказала за спиною мати. Вона й собі підійшла до вікна, важко дихала.

— Красота в нас тут, — сказала Лариса. — Там такого не буде.

— Буде друга, — байдуже відповіла мати. — Оно, конєшно, харашо, коли окові приятно, але до всього людина привика. Колись, як поселили нас у цю коробку із свого дома й садочка, думала здохну тут. Та нє, прижилася, привикла... Не простудись мені!

— Теплінь така! — сказала Лариса, і мати, скосивши на неї очі, не змогла не відзначити, наскільки кращою стала тепер її донька.

— Оце після тої операції, — сказала, — ти не на батьковий рід стала похожа, а на мій. У нас всі красіві були!

— Хочу бути як люди! — твердо сказала Лариса. —Все із шафи ув'язала?

— Та все ж! — мати сіла на стільця і втерла рукавом чоло. — Задала ти нам клопоту, а я, знаїш, і довольна! Батько піниться, але й він перепіниться, він у нас такий: швидко закипає і скоро холоне.

— Чого ж довольна? — холодно спитала Лариса.

— Довольна, бо може там нам житися буде лучче. Та й батькові буде лучче, тут у нього дружки завелися, а дружки — то й випивон. А його тра від того відшити і від тих випивонів перестроїть.

— Коли захочеш, то й перестроїш.

— Да, з цим кодлом тра вумно. Тоїсть не на цепу тримать, а на шнурочку, а коли шовковий, крепше буде. Бува ж затнеться тобі, хоч кола на голові теши!

— А ти й тешеш! — засміялася Лариса.

— Не всіда воно й дається, — сказала мати. — Це коли замуж вийдеш, знай: на цепу тримаєш — зірветься і убіжить, а на шнурочку — смикнеться, погладь і залишиться. А шнурочок може стать крепше цепа. Нелегка штука сімню сохранить.

І від тих слів невідь чому стало Ларисі печально, бо де ще той заміж, і коли то вона зможе використати оту материну науку, як управляти чоловіком! Тож стояла й дивилася, як парочка в березняку повільно рушила між дерева: ішли, похитуючись, і здавалося, що від того ходу діброва ще зеленіше засвічувалася.

— Коли добре подумать, — сказала мати за спиною, — могли б і тут жить. Полупилися б на тебе трохи, почесали б язики та й успокоїлися б. Знаєш, стара Поліщучка померла…

— Оце сьогодні? — аж повернулася від вікна Лариса.

— Ну да! Це як сміття виносила, то почула. Встала, хотіла води напиться, голова закрутилася, впала

— й по ній!

Лариса здригнулася. Відчула раптом усім тілом: у цей чудовий, іскристий день, коли все так цвіте й пахне, десь поруч — мертва людина, жовта, як віск, і закоцюбла.

— Це в недобрий день вибираємося!

— Чого це в недобрий? — спокійно відказала мати.

— Для них він, може, й недобрий, а для нас чого? Виберемося та й забудем. Шкода, шо на похорон не втраплю.

— Це сьодня й похорон? — з перестрахом спитала Лариса.

— А тож коли? Тепера скоро все робиться: на машину — і бігом до ями! Така жизня! Але похорон після обіду в них буде.

Лариса зітхнула: збиратися на нову квартиру під звуки траурного маршу — невесела штука!

— Сімдесят два годи мала, — сказала мати, знову втираючись рукавом. — Своє віджила, але не дуже й зажилась.

І подумала мимохіть Лариса, що те саме відчувала, коли нищила фотокартки, — як розсипалися на її подолі оті клаптики із шматочками облич та тіл: минулі дні, неоковирно застиглі на папері. Кожна фотокартка мала в собі відбитий день, сонячний чи похмурий, якийсь шмат простору із речами: дерев'яною лавкою, шматком стіни чи грядкою квітів, з горбом, снігом чи травою, часом із чужою постаттю на

заднику; повітря, що вливалось у той шмат простору — де воно все? Перемістилося й перемішалося, і коли навіть є той-таки горб чи дерево, то нема трави і снігу, та й горб і дерево тепер виглядають інакше, адже дивиться на них іншими очима та й освітлені будуть не так. Вона ж заповзялася розправитись із цим світом померлих речей: рвала і рвала, нищила й кромсала, змінювала себе і то з однієї причини — хотіла пристосуватися до цього світу, бути в ньому як усі, жити як усі, хоча і життя оте — як подих вітру. Чи не тому, коли рвала фотокартки, мати не дуже й боронила, а сиділа на своєму стільці, сумно всміхалася й покивувала головою; дівчину тоді розпирала злість на отой материн усміх та байдужість, адже не кинулася до неї, не вирвала з рук тих призначених на погибель фотокарток, тих минулих днів, тієї минулої її, а тільки смутно, як лялька, хитала головою. І Лариса почала розуміти, що її мати, не зважаючи на видиму простоту свою й грубість, мудра й розважна, і їй самій ще довго й довго йти до такої мудрості.

— По-моєму, — раптом сказала вона, — ти забагато надаєш уваги, доню, що усі про тебе думають, усі на тебе дивляться.

— Це ти про що? — здригнулася Лариса.

— Про фотокарточки подумала, які ти рвала, та й переселення наше. Коли подумать, тобі усіх тра було б повбивать, котрі тебе бачили носату!

Дівчина аж скинулася на це несподіване материне слово, відтак щемке, тоскне відчуття в ній посилилося, і вона виразно відчула, що поруч, здається, просто за їхньою стіною, лежить жовтий, закоцюблий труп —не збагнула, чому саме така асоціація виникла в її мозку. Однак відчула це гостро, і всю радість, що її зазнала, оглядаючи розкішний краєвид із вікна, та й ту парочку серед воскреслих дерев, наче змело колючим деркачем.

— Таке чудне кажеш! — майже сердито мовила Лариса.

— Чудне, та не дурне, — сказала мати, зітхнувши. Не знайшла, що на це відповісти, та й чи треба

було, — Ларису раптом пройняло відчуття нагальної та безповоротної втрати. І це, очевидно, тому, що труп за стіною, і знищені фотокартки — було ніби й справді одне. Збагнула те не так мозком, як серцем, і в роті в неї з'явився металевий присмак — спинилася раптом розгублено, як колись отой дід у сталевої барви одежі, котрий рушив був на прогулянку, а цілком забувся куди і з ким мав зустрітися.

— Щось ти посумніла, — сказала мати, дивлячись на неї із незбагненним спокоєм. — Живемо, як можемо й уміємо. Це як вода: один п'є швидко, а другий поволечки!

І Лариса вздріла на її великому, розплилому, а через те невиразному, обличчі саркастичну всмішку.

Відтак задзвеніла за вікном синиця. Легко й грайливо перекочувала золоті ковтки і ніби била ясними молоточками у шиби, у лиця, ніби переконувала, що все навколо немарне і чудове. І від того якийсь дивний сік збуджувавсь у живих душах, підносив їх і збуджував. У цей час заскреготів ключ у дверях, і вони одночасно повернули голови. Батько зайшов, не причиняючи дверей, і блимнув на них сутінно.

— Вправились?

— А машину достав? — перепитала, не зрушаючи з місця мати.

— Достав, трясця їхній матері. В агенстві не було, зловив на вулиці часника.

— Це вже здере.

— Та вже здере.

— Поторгуватися треба було б.

— Йди і торгуйся! — спалахнув батько. — Зате паси позичив у Вознюка.

— Паси згодяться, — сказала мати й енергійно встала.

— Самі грузитимемо? — злякалася Лариса.

— Нє, прийде тобі дядько з вулиці й погрузить, —буркнула мати.

— Як же подужаємо?

— А дядько з вулиці дужає? — майже переможно глянула на неї мати. Дужає і добрі грошики лупить. А в нас уже нема чого лупить!

— Трошки ж лишилось на книжці!

— На книжку очей не розкривай! — сказав батько, просовуючи паса під шафу. — І так уже без нічого лишилися.

— Я шафи тягати не буду! — заявила Лариса.

— А тобі ніхто не каже, — озвалася мати. — Носи клунки! — Вона про ділась у паса.

— Може, хай з твого боку підсобила б? — спитала в батька.

— Подужаю! — бовкнув, просовуючись у петлю, той.

— Не хапайся! — мовила майже сердечно мати, і батько подивився на неї теплими очима.

Лариса закинула на плече клунка, бо збагнула: ці двоє, що долею випадку дали їй життя, уже порозумілися поміж себе. Ото й була таємниця, що єднала їх, таких неподібних одне з одним, і це вона не раз відчувала. Озирнулася й побачила притулене до шафи батькове обличчя: кругле, побуряковіле із отим знайомим носом — буряковим хвостиком; спалахнуло їй раптом у душі, бо згадала останній сон у цьому будинку, де народилась і виросла: приснилася сама собі, але була ще давніша, схожа на батька. Там, у сні, сталося так, що її ніс знову був, як і раніше, тобто ніби ніякої операції вона не робила і нічого в ній не змінилося — підскочила до дзеркала, але дивилося на неї її — не її обличчя, але куди гарніше, ніж нове теперішнє. Ні, щось було в нім застигле й мертве, і їй раптом захотілося здерти із себе машкару. Отож вцілилася нігтями у шкіру і почала здирати оту нову подобу. І не залишилося на обличчі нічого: ні носа, ні очей, ні вуст — вона аж закричала уві сні і збудилася. І так страшно їй стало, що, не зважаючи на ніч і усвідомлення, що прокинулася, дівчина метнулася до вмикача, а тоді припала до дзеркала. І побачила чуже гарне обличчя, на якому й справді було щось неживе й застигле. Стояла в самій сорочці й тремтіла від остраху чи від холоду, який раптом її охопив. "Господи, —шепотіла, — яка я дурна, — яка я дурна, що так цим переймаюся!"

І справді, думала, висовуючись із клунком у відчинені двері, нічого цим перейматися. Знайшов — не радій, згубив — не сумуй, як любить казати її мати. Жити треба, жити!

— Взяли! — почувся за спиною владний материн голос. — Не важко тобі?

— Все гаразд! — лагідно обізвався батько. Ларисі хотілося заткнути вуха. "Це вони дошкулити мені хочуть?" — подумала.

8.

Їй ударило в вічі ранкове сонце, голосно залящала синиця, засміялася чи заплакала, і дівчина примружилася: дерева було потикано ясно-зеленими світлячками і висяювало смарагдовим промінням. У дворі стояло вантажне авто, біля якого завмер, поставивши на приступку до кабіни ногу, вимащений у мастило шофер. Трохи збоку, ніби вирізаний із сталі, стовбичив старий у сталевої барви капелюсі, саме той, котрий перший побачив нове Ларисине обличчя; ще ближче завмерло, порозкривавши роти, троє опецьків, побіч переминалися з ноги на ногу трійця найдобродушніших мам. Стрельнули до Лариси гострими поглядами і ніби всміхнулися, а може, й не усміхалися. Старий у сталевої барви одежі, побачивши її, злегка розтулив рота — і в дітей, і в нього зробилися чотирикутними очі. Від сусіднього під'їзду вельми поспішала, аж пригнулася, кругленька, мала й горбата бабуся, вона спинилася біля дітей і так само завмерла, вбивши в асфальт палицю. Лариса коротко глянула туди й сюди, і біля кожного під'їзду побачила людей, які світилися, повернені в Ларисин бік. І здалося дівчині, що не мали вони ані носів, ані очей, ані ротів. Защеміло щось під серцем, скулилося воно і змаліло. Вона ніби й привіталася, а може, тільки кивнула, але ніхто із цих застиглих і завмерлих не відповів, ані рухнувся, хіба вуста трьох мам трохи розсунулися. І тоді хвиля відчайдушності охопила дівчину, вона раптом гордо поставила свою нову кирпулю. І всі задивилися: чотири пари чотирикутних очей, пара м'якеньких, сльозливих — бабусиних, три пари великих і невідь од чого задоволених; решта бо присутніх очей не мала. І може, від того, що задерла вона так кирпулю, бризкнуло Ларисі у вічі яскраве сонце, і пішла вона, мимоволі рахуючи зелені свічечки бруньок на каштані, що ріс відразу за автом. Шофер, побачивши її, зняв ногу із приступки і ліниво похитався вздовж борту. Скинув, не кваплячись, гачки з одного й другого боку і опустив заднього борта; відтак подивився на Ларису примруженими очима, і його вуста похабно розлізлися, а око моргнуло. Лариса вдала, що не помітила ні тієї усмішки, ані моргання, натомість помітили усмішку й моргання троє мам і старенька, горбатенька бабуся: троє мам ззирнулося поміж себе, і в усіх трьох галочками зламалися брови. Лариса кинула клунка до кузова й пішла в під'їзд, відчуваючи, як повзає по її голих литках шоферів погляд; мимовільно поспішила і, сама

того не бажаючи, заклично крутнула задком, в той час, як литки її замиготіли.

У цей час у двері під'їзду висунулася, опоясана пасом, широка материна спина, руки її лежали на хитливих боках шафи.

— Пособи батьку! — прохрипіла мати, і Лариса шмигнула у темінь, де ще ховався батько. Батько мав вибалушені очі, ніби от-от вони мали вистрілити, як ядерця із гарматок повік, і червоне бурякове обличчя, на якому мотилявся хвостик буряка, його короткі ноженята карачкувато тупцяли, а пас переїв спину. Лариса схопилася за того паса й почала завзято тягти, пособляючи, і так вони випливли на ґанок під'їзду, де на них чатувало ще кілька нових пар очей: був тут інвалід на костурах; суха, як тріска, стара із майже круглим, як куля, опецьком, приліпленим до її долоні, і кілька хлопчаків із засуненими до кишень руками, які незвідь-чому не сиділи в цей час у школі. Шофер знову стояв, поставивши ногу на приступку кабіни, і в думці не маючи пособляти; в роті в нього куріла цигарка, а очі розшуковували Ларисині литки і задок. Мати тим часом дотупцяла до машини і спинилася, шумко видихнувши повітря. Батько й собі звільнився від шлейок, і обличчя в нього почало втрачати бурякову барву.

— Лізь на гору! — сказала йому мати, віддихавшись. — Ми подамо!

У вирізаного із сталевого листа старого очі перестали бути чотирикутні, а губа, що відвисала, притулилася до горішньої. Так само вчинило й троє дітей, а троє мам цілком збайдужіли до того, що відбува-

ється. Презирливо скривили вуста троє хлопців, які чомусь не пішли сьогодні до школи, а один із них сплюнув; висока й худа стара вийняла брудну хустину й вишмаркалася, а її опецьок утер носа рукавом. Маленька, горбатенька бабуся скрушно захитала головою, а батько, як герой-молодець підскочив і миттю опинивсь у вантажівці.

— Чо стали! — владно наказав.

І тут відбулося диво. Мати, нагнувшись, без особливого зусилля підняла шафу і, не встигла Лариса й прискочити, заклала її до кузова, наче якусь порожню корзину.

Тоді Лариса знову побігла до під'їзду: одне, їй допікали цікаві очі, а друге, нахабно не спускав з її литок та задка погляду отой замазучений шофер. Зрештою, встигла роздивитися шофера пильніше — був то хлопець не старший за неї, мав сірі очі і кучеряве, як у баранця, волосся. Дивився на неї, мружачись і тримаючи на вустах похітливого усміха, і чи не від того дзвінкіше закалатала синиця і яскравіше запалали зелені свічечки каштанових бруньок. Небо над головою цвіло без єдиної хмарки, і саме це помітила Лариса, коли обернулась у дверях, щоб глянути, що робить у кузові батько. Але батька вона не побачила, а тільки широко розтулені шоферові очі. Побіч од нього стояла мати і спокійно втирала хустиною чоло.

Із другим клунком Лариса вийшла у джинсах, і кілька немовлячих мам радісно на неї глянули. Інвалід стояв біля вирізаного із сталевого листа старого і вони миттю перервали розмову, а розвернули в її бік лиця. До дівчини галантно ступив, покинувши приступку кабіни шофер і простяг густо змазану мастилом руку.

— Помогти? — спитав не зводячи із Лариси очей. Троє мам із ходячими малими спустили при цьому

очі, ніби побачили щось сороміцьке, а троє мам немовляцьких усміхнулися. Лариса кивнула цим трьом новим мамам — одна із них була однокласниця, а з другою колись дружила.

— Давно тебе не було видно, — сказала та, з якою Лариса колись дружила.

— Та от бачиш! — сказала Лариса і тій, з якою дружила, здалося, що обличчя в Лариси застигле й неживе.

9.

І ось усе повантажене, Лариса легко перемахнула через борта, за нею так само перемахнув батько, а мати полізла в кабіну, ледве висадивши ногу на приступку. Загуркотів мотор і обличчя в усіх, котрі проводжали, позмінювалися: в дітей і сталевого старого очі знову стали чотирикутні, всі шестеро мам заблищали майже однаковими усмішками, маленька старенька скрушно зітхнула і змахнула рукавом із ока сльозу, суха стара із приклеєним до її долоні опецьком знову вишмаркалася, а інвалід сказав до вирізаного із листа сталі старого:

— Теперички вона замуж навірняка вийде!

У Лариси ж у душі щось знову стислося, щось за-щиміло, але в цей момент розсипався над головою голосистий синичачий подзвін. Дівчина глянула на батька, той саме прикурював і схилив обличчя в долоні, ховаючи отого характерного привісочка на носі. І раптом здалося Ларисі, що нічого в її житті не відбулося, що вони просто одержали нову квартиру, що батько в неї й має бути такий малий і з таким характером, та й з таким приважком на носі; їй раптом защеміли невидимі шви на обличчі і здалося: відбувається те, що наврочила мати: повертається до неї колишня потворність — недаремно ж так виставилися супроти неї оті роззявляки! Провела несамохіть рукою по лиці; ні, все як треба, тож пошукала очима синицю між зелених каштанових бруньок. Однак наштовхнулася на презирливо стулені вуста високої кощавої старої, до руки якої приклеївся опецьок. Щось веселе й дзень-котливе, як синичий подзвін, спалахнуло в Лариси-нім серці, залетів туди голубий вітер. Машина раптом рушила, і Лариса несамохіть висунула язика й показала його всім шістьом мамам, сталевої барви старому, інваліду, старій кощавій із приклеєним до руки опецьком і маленькій, горбатенькій бабусі — вони застигли в німій сцені. Тільки троє хлопчаків, а за ними троє інших дітей, серед яких виявилася й дівчинка, ударили в ноги і

помчали вслід за автом. Вони бігли й махали руками, але Лариса бачила поміж них тільки дівчинку — увіч здалося їй, що була зовсім схожа на ту, із знищених фотокарток, ту, яку так жорстоко тут покинула, а може, й була вона із тих фотокарток, — бігла за машиною й бігла, і зі щік її густо котилися рясні сльози.

1978 р.